

УДК 374:378.4(477.54)

В. В. КУРІЛЬЧЕНКОзавідувач відділу Центру довузівської освіти
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ЦЕНТРІ
ДОВУЗІВСЬКОЇ ОСВІТИ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

У статті під інтелектуальною культурою мається на увазі інтегроване особистісне утворення, що забезпечує спроможність людини самотійно формулювати цілі, планувати й організовувати різні види діяльності, використовувати основні розумові прийоми, ефективно працювати з традиційними й інноваційними джерелами інформації. Під час проведення дослідження визначено й теоретично обґрунтовано, що ефективне формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету забезпечується за умов: цілеспрямованої підготовки викладачів центру до реалізації цього процесу; урахування в педагогічній взаємодії вікових особливостей підлітків і специфіки вивчення предметів обраного ними профілю в центрі; системного поєднання аудиторних і позааудиторних видів освітньої діяльності школярів, спрямованої на формування в них інтелектуальної культури.

Ключові слова: педагогічні умови, інтелектуальна культура, учні підліткового віку, центр довузівської освіти, класичний університет.

Необхідною передумовою успішної життєдіяльності особистості в сучасному суспільстві є забезпечення розкриття й подальшого формування її інтелектуального та культурного потенціалу. У зв'язку з цим значна увага з боку педагогів має приділятися формуванню у школярів інтелектуальної культури. Причому особливо актуальною ця проблема постає в роботі з учнями підліткового віку, який пов'язаний із інтенсивним фізичним, розумовим і соціальним розвитком людини.

Результати аналізу наукової літератури свідчать, що вченими проведено багато досліджень, тематика яких пов'язана з порушеною проблемою. Зокрема, в них було розкрито: особливості розумового розвитку школярів у процесі навчання (Ю. Бабанський, Д. Богоявленська, Л. Виготський, П. Гальперін, Н. Менчинська та ін.); способи оволодіння учнями основними прийомами розумової діяльності (О. Бугрій, В. Паламарчук, В. Осинська, Н. Турбіна та ін.); сутність інтелектуальної культури та шляхи її формування у школярів різного віку (Л. Бурман, Н. Зеленкова, О. Пермяков, К. Тамбовська та ін.).

Як установлено під час проведення дослідження, проблема формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету не була предметом спеціального дослідження. Проте указаний центр має значні педагогічні можливості для активізації цього процесу, а тому доцільно більш широко їх використовувати. У свою чергу, ефективність процесу формування інтелектуальної культури можна підвищити шляхом створення сприятливих педагогічних умов,

що зумовлює актуальну потребу щодо їх виокремлення під час проведення наукового пошуку.

Мета статті – визначити й теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету.

Не зупиняючись на аналізі різних точок зору науковців стосовно тлумачення поняття “інтелектуальна культура”, уточнимо, що під цим поняттям у публікації маємо на увазі інтегроване особистісне утворення, що забезпечує спроможність людини самостійно формулювати цілі, планувати й організовувати різні види діяльності, використовувати основні розумові прийоми, ефективно працювати з традиційними й інноваційними джерелами інформації.

Очевидно, що визначення педагогічних умов формування інтелектуальної культури особистості передбачає уточнення самого терміна “педагогічні умови”. Як було з’ясовано, вчені пропонують різні визначення цього терміна. Зокрема, під педагогічними умовами науковці розуміють: результат цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення поставлених цілей (В. Андреев [1, с. 124]); сукупність об’єктивних можливостей змісту, форм, методів, засобів і матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених завдань (А. Найн [7, с. 44-49]); змістову характеристику одного з компонентів педагогічної системи, в ролі якого виступають зміст, організаційні форми, засоби навчання та характер взаємин між учителем і учнями (М. Зверева [3, с. 29-32]); один із компонентів педагогічної системи, що відображає сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, що впливають на особистісний і процесуальний аспекти даної системи і забезпечують її ефективне функціонування і розвиток (Н. Іпполітова, Н. Стерхова [4, с. 8-14]). Уточнимо, що в контексті дослідження термін “педагогічні умови” трактується з позиції М. Боритка [2], відповідно до якої вони визначаються як зовнішні обставини, що забезпечують позитивний вплив на перебіг і результати процесу формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету.

Зазначимо, що в процесі визначення педагогічних умов формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету було опрацьовано відповідні наукові джерела. Крім того, було проведено пілотне дослідження, в якому брали участь 38 викладачів і 169 учнів, які навчаються в цьому центрі, що функціонує в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Важливо зауважити, що успішність процесу формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку значною мірою залежить від готовності педагога здійснювати ефективний виховний вплив у цьому напрямі. Однак, як свідчать результати пілотного дослідження, майже 80% викла-

дачів центру довузівської освіти класичного університету не ставили перед собою окремого завдання формування в учнів інтелектуальної культури. Крім того, 78,8 % педагогів не змогли чітко визначити, які методи й форми навчальної і виховної роботи доцільно застосовувати для успішного виконання цього завдання. Дані опитування учнів теж підтвердили, що викладачі у процесі педагогічної взаємодії приділяють увагу насамперед забезпеченню її дидактичних аспектів.

Загалом педагоги, які працюють в указаному центрі, відрізняються високим рівнем професійної компетентності. Водночас слід зауважити, що в процесі функціонування цієї освітньої системи недостатньо уваги приділяється проведенню централізованої методичної роботи з викладачами, спрямованої на формування інтелектуальної культури підлітків, обговоренню з педагогами відповідних напрямів діяльності й завдань, визначенню навчально-виховних заходів, які треба проводити спільними зусиллями всього педагогічного колективу з метою подальшого розвитку цієї культури в учасників освітнього процесу. Безумовно, здійснення такої методичної роботи дало б змогу ще більше підвищити ефективність процесу формування інтелектуальної культури підлітків у центрі довузівської освіти класичного університету.

На підставі вищевикладеного зроблено висновок про необхідність реалізації *цілеспрямованої підготовки викладачів центру довузівської освіти класичного університету до формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку*. Така підготовка передбачає розвиток у педагогів мотивації щодо реалізації цього напрямку педагогічної роботи та усвідомлення ними важливості виступати для школярів взірцями носіїв цієї культури, а також надання методичного супроводу в оволодінні ними відповідними знаннями й уміннями.

Під час визначення другої педагогічної умови формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету насамперед враховувався той факт, що в процесі формування особистості чітко простежуються окремі вікові періоди розвитку, які характеризуються різними фізичними, інтелектуальними, психічними можливостями індивіда. Їх ігнорування спричиняє допущення серйозних помилок у здійсненні педагогічної взаємодії.

Безумовно, природною основою вікових особливостей людини є анатомо-фізіологічне дозрівання організму, його органів, центральної нервової системи, а цей процес має значні відмінності на кожному віковому етапі її розвитку. Зокрема, в руслі порушеної проблеми дослідження серед різних анатомо-фізіологічних характеристик підлітків насамперед треба враховувати такі: у підлітковому віці людини сприйняття об'єктів стає більш вибіркоким, послідовним і цілеспрямованим, засвоєння нової інформації набуває більшої змістовності й планомірності; відбувається зростання стійкості уваги, можливостей зберігати тривалий час її високу інтенсивність, керувати нею; спостерігається збільшення обсягу пам'яті, її актив-

ний розвиток у напрямі інтелектуалізації (тобто встановлення логічних зв'язків між елементами інформації, яку необхідно запам'ятати), нарощення повноти, системності й точності відтворюваного матеріалу, здатності широкого використання підлітками прийомів опосередкованого запам'ятовування; розвивається здатність до абстрактного мислення, відбувається зміна співвідношення між конкретно-образним і абстрактним мисленням на користь останнього, процес мислення характеризується більшою активністю й самостійністю [5; 10].

Очевидно, що досягнення школярем підліткового віку характеризується також суттєвими змінами в його соціальній сфері. Як підкреслює О. Кропивницький, це “вік жадібного прагнення до пізнання, вік кипучої енергії, бурхливої активності, ініціативності, спраги діяльності”. Автор також зазначає, що в цьому віці в людині відбувається активне формування вольових рис характеру: наполегливості в доланні існуючих перешкод і труднощів, завзятості в досягненні мети, соціальної активності тощо. Крім того, підліток, на відміну від молодшого школяра, вже проявляє спроможність здійснювати не тільки окремі вольові дії, але й вольову діяльність. Водночас учні вказаного віку часто демонструють недостатній рівень розвиненості волі. Це виявляється, наприклад, у тому, що їхня наполегливість проявляється тільки в окремих видах діяльності, які викликають у них значний інтерес. Крім того, поведінка школярів підліткового віку відрізняється значною імпульсивністю, що стає причиною здійснення ними різних необдуманих вчинків [6].

У роботі з учнями підліткового віку важливо також враховувати, що референтну групу для них складають насамперед їхні ровесники або молоді люди, трохи старші за віком. А тому дієвим засобом впливу на кожного з них є створення сприятливої для навчання атмосфери в учнівському колективі, формування в ньому здорової громадської думки. Отже, можна підсумувати, що, з одного боку, підлітковий вік характеризується важливими позитивними новоутвореннями в розвитку молодого людини, які доцільно врахувати в процесі формування її інтелектуальної культури. З іншого боку, під час здійснення цього процесу необхідно врахувати ті негативні прояви в поведінці, що супроводжують становлення особистості на перехідному етапі її розвитку. Однак, як встановлено за даними пілотного дослідження, 49,6 % опитаних викладачів центру не змогли чітко визначити основні особливості підліткового віку, які треба враховувати під час здійснення цього процесу, а головне – достатньо повно схарактеризувати зміст і методи роботи, спрямованої на формування цієї культури в підлітках.

Слід також зазначити, що специфіка формування інтелектуальної культури учнів зумовлюється вибором ними профілю навчання в центрі довузівської освіти класичного університету. Адже цей факт теж значною мірою впливає на вибір способів організації цього процесу та його змістове наповнення. А тому в контексті дослідження враховувались висновки науковців про особливості вивчення школярами природничих і гуманітарних

навчальних дисциплін. Як відомо, об'єктом вивчення для природних наук є природа, тобто процеси і явища матеріального світу. Об'єктом дослідження в галузі суспільних наук є суспільство й людина як соціальна, духовна істота. А це означає, що центром гуманітарного профілю знання є сам суб'єкт пізнання. При цьому гуманітарному знанню, на відміну від природнонаукового, притаманні нестабільність і швидка змінність об'єкта вивчення. Так, науковці (В. Серіков, Н. Ткачова [8; 9] та ін.) підкреслюють, що на заняттях із гуманітарних дисциплін треба враховувати такі моменти:

1. Вивчення учнями цих дисциплін спрямоване не стільки на засвоєння ними об'єктивної інформації про певні явища чи процеси (наприклад, про дати відомих історичних подій, сюжети літературних творів тощо), скільки на відпрацювання кожним школярем власних суб'єктивних оцінок стосовно різних аспектів вивченого матеріалу (конкретних подій, вчинків головних героїв та ін.), а також його самостійного інтерпретування. Причому оволодіння школярами знаннями про певний гуманітарний об'єкт супроводжується становленням відповідного персонального емоційно-ціннісного ставлення до нього на основі розв'язання поставлених учителем завдань. А тому педагог має цілеспрямовано спонукати школярів до формування власних поглядів щодо розв'язання виявлених проблем крізь призму соціально значущих ціннісних пріоритетів, до підбору переконливих аргументів для відстоювання своєї точки зору.

2. На заняттях ставлення підлітка до об'єкта вивчення формується переважно під впливом накопиченого життєвого досвіду, власних уподобань, а тому ці ставлення не завжди співпадають із очікуваними результатами процесу навчання. А тому при необхідності педагог повинен проводити відповідну коригувальну роботу для зміни соціально шкідливих уявлень учнів. Також важливо зазначити, що під час вивчення гуманітарного об'єкта відбувається співвіднесення учнем власних ідеалів і дій із переконаннями авторів твору, вчинками описаних героїв, що нерідко стимулює ототожнювання школярем описаних історичних персон чи персонажів художньої літератури з власною особистістю. Як наслідок, відбувається вивчення ним навчального об'єкта шляхом оцінювання власної поведінки та ідеалів. Це забезпечує ефективний виховний вплив на становлення індивідуальних якостей молоді людини.

3. Результати вивчення гуманітарного об'єкта характеризуються високим ступенем невизначеності, бо кожний суб'єкт у процесі навчання вибірково опрацьовує різні його аспекти, сторони, властивості, самостійно формує висновки, які можуть суттєво відрізнятися від висновків інших учасників педагогічної взаємодії. Причому в гуманітарному пізнанні об'єкт і знання про нього чітко не відокремлюються один від одного. А тому учень вступає до діалогу з автором певного твору та водночас із самим викладеним у ньому знанням. При цьому школяр виступає в ролі своєрідного співавтора цього твору, бо трактування його змісту значною мірою впливає на засвоєну інформацію про нього.

4. На заняттях гуманітарного циклу діє специфічна логіка пізнання, що не укладається в низку власно логічних конструкцій. Адже в учнів спочатку відбувається загальне розуміння сутності навчального об'єкта, формується ціннісне ставлення до нього як цілісного утворення, а вже потім здійснюється вивчення його окремих частин, деталей тощо. Отже, логіка укладається в таку низку: від цілісного розуміння-ставлення до розгляду частин дослідженого об'єкта. Це означає, що основним результатом засвоєння змісту матеріалу є його суб'єктивний складник, в якому відображаються індивідуальні життєві смисли особистості, її індивідуальні ставлення до навколишнього світу.

5. Результатом гуманітарного пізнання виступає цілісна власна теорія світу, що включає й моделі власної поведінки. Це означає, що цей процес зливається з процесом смислотворення суб'єкта пізнання, з відпрацюванням ним власного ставлення до визначеного об'єкта й існуючої реальності в цілому. Як встановлено, в науковій літературі [8; 9] визначено також специфічні характеристики вивчення школярами навчальних предметів природничого циклу:

1. Забезпечення оволодіння суб'єктами навчання логіки вивчення природного об'єкта, їх спрямування на встановлення істини як однією з основних загальнолюдських цінностей, усвідомлення ролі практики як головного шляху перевірки правильності сформульованої наукової гіпотези, розуміння відносності наукових знань. Крім того, важливо забезпечити, щоб кожна людина відчувала відповідальність за перебіг і результати своєї дослідницької діяльності. Це зумовлює доцільність організації на заняттях бесід, дискусій, під час проведення яких чільне місце відводиться обговоренню можливих наслідків для людства застосування тих чи інших наукових відкриттів, визначення конкретних шляхів, які можуть знизити ризик нанесення шкоди людям й оточуючому середовищу.

2. На заняттях із природничо-математичних дисциплін важливо привертати увагу наявності, як правило, різних підходів до розв'язання існуючих проблем, формувати в учнів поважливе ставлення до думок опонента. Тільки в такому випадку можна досягти усвідомлення школярами діалогічної природи мислення, конкурентності й у багатьох ситуаціях рівнозначності різних наукових теорій, розуміння ними сутності сприйняття процесу пізнання як знання суперечностей.

3. В останні десятиріччя посилюється спрямованість науково-технічного прогресу на оновлення балансу між соціальною і природною сферами життєдіяльності сучасної людини. У світлі цього головним об'єктом дослідження на заняттях природничих дисциплін має бути не світ природи, а людина в цьому світі як органічний елемент соціокультурного Універсуму та Всесвіту. Це сприяє створенню у школярів цілісної системної природничонаукової й особистісної картини світу.

Однак, за результатами пілотного дослідження 62,4 % опитаних викладачів центру не змогли достатньо повно схарактеризувати специфіку

формування інтелектуальної культури підлітків під час вивчення ними гуманітарних і природничих дисциплін. На основі цього підсумовано, що друга педагогічна умова формування інтелектуальної культури підлітків передбачає під час здійснення цього процесу *врахування вікових особливостей підлітків та специфіки вивчення ними предметів обраного ними профілю навчання в центрі довузівської освіти.*

У руслі дослідження важливо також зауважити, що освітній процес у центрі довізувського центру класичного університету охоплює як аудиторну, так і позааудиторну діяльність учнів. Він здійснюється згідно з чинним законодавством України та Статутом університету. Уточнимо, що викладання базових дисциплін в освітньому процесі довізувського центру ведеться за розширеними програмами, рекомендованими Міністерством освіти і науки України та Українським центром незалежного оцінювання якості освіти, а також за авторськими методиками з використанням сучасних методів навчання. Причому робочі програми та їх методичне забезпечення затверджується методичною радою Центру, а склад ради затверджується проректором. Основні аспекти навчальної діяльності центру узгоджуються також із деканами відповідних факультетів.

Водночас підкреслимо, що робота з учнями в центрі не обмежується тільки проведенням планових навчальних занять. Адже під егідою центру його викладачами проводиться також багатогранна позааудиторна педагогічна діяльність. Зокрема, учні підліткового віку залучаються до участі в олімпіадах, конкурсах, наукових конференціях, написанні статей для збірок наукових учнівських робіт тощо. Не викликає сумніву, що різні види позааудиторної роботи з учнями теж мають значний потенціал у плані формування їхньої інтелектуальної культури. Однак дані пілотного дослідження показують, що переважна більшість (майже 82 %) викладачів під час організації позааудиторної навчально-пізнавальної діяльності учнів не роблять спроб здійснювати цілеспрямований вплив на формування їхньої інтелектуальної культури. На підставі вищевикладеного можна підсумувати, що третьою педагогічною умовою формування інтелектуальної культури підлітків є *системне поєднання аудиторних і позааудиторних видів їхньої освітньої діяльності, спрямованої на формування цієї культури.*

Висновки. Отже, під час проведення дослідження зроблено висновок про те, що ефективне формування інтелектуальної культури учнів підліткового віку в центрі довузівської освіти класичного університету забезпечується за умов: цілеспрямованої підготовки викладачів центру до реалізації цього процесу; врахування в педагогічній взаємодії вікових особливостей підлітків і специфіки вивчення ними предметів обраного профілю навчання в центрі; системного поєднання аудиторних і позааудиторних видів освітньої діяльності школярів, спрямованої на формування в них інтелектуальної культури. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в експериментальній перевірці визначених педагогічних умов формування інтеле-

ктуальної культури в учнів підліткового віку в практиці роботи центру довузівської освіти класичного університету.

Список використаної літератури

1. Андреев В. И. Педагогика : учебный курс для творческого саморазвития / В. И. Андреев; 2-е изд. – Казань : Центр инновационных технологий, 2000. – С.124.
2. Борытко Н. М. В пространстве воспитательной деятельности : моногр. / Н. М. Борытко. – Волгоград : Перемена, 2001. – 181 с.
3. Зверева М. В. О понятии “дидактические условия” / М. В. Зверева // Новые исследования в педагогических науках. – М. : Педагогика. – 1987. – № 1. – С. 29-32.
4. Ипполитова Н. Анализ понятия “педагогические условия” : сущность, классификация [Электронный ресурс] / Н. Ипполитова, Н. Стерхова // General and Professional Education. – 2012. – № 1. – С. 8–14. – Режим доступа : http://genproedu.com/paper/2012-01/full_008-014.pdf.
5. Кон И. С. Отрочество как этап жизни и некоторые психолого- педагогические характеристики переходного возраста / И. С. Кон, Д. И. Фельдштейн // Хрестоматия по возрастной психологии. – М. : МПСИ, 1996. – С. 239-248.
6. Кроповницкий О. В. Психология подростка. Тренинг личностного роста : учеб. пособ. / О. В. Кроповницкий. – М. : ВЛАДОС, 2006. – 385 с.
7. Найн А. Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований /А. Я. Найн // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 44-49.
8. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем / В. В. Сериков. – М. : Издательская корпорация “Логос”, 1999. – 272 с.
9. Ткачова Н. О. Аксиологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Н. О. Ткачова. – Луганськ, 2006. – 512 с.
10. Фельдштейн Д. И. Психология взросления : Структур. – содерж. характеристики процесса развития личности : избр. тр. / Д. И. Фельдштейн. –М. : Моск. психол. – социал. ин-т : Флинта, 1999. – 670 с.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2015.

Курильченко В. В. Педагогические условия формирования интеллектуальной культуры учащихся подросткового возраста в центре довузовского образования классического университета

В статье под интеллектуальной культурой имеется в виду интегрированное личностное образование, обеспечивающее способность человека самостоятельно формулировать цели, планировать и организовывать разные виды деятельности, использовать основные мыслительные приемы, эффективно работать с традиционными и инновационными источниками информации. Во время проведения исследования определено и теоретически обосновано, что эффективное формирование интеллектуальной культуры учащихся подросткового возраста в центре довузовского образования классического университета обеспечивается при таких условиях: целенаправленной подготовки преподавателей центра к реализации этого процесса; учета в педагогическом взаимодействии возрастных особенностей подростков и специфики изучения ими предметов выбранного ими профиля обучения в центре; системного соединения аудиторных и внеаудиторных видов образовательной деятельности школьников, направленной на формирования у них интеллектуальной культуры.

Ключевые слова: педагогические условия, интеллектуальная культура, учащиеся подросткового возраста, центр довузовской подготовки, классический университет.

Kurilchenko V. Pedagogical Condition of the Intellectual Culture's Forming of Students' Teens in the Middle of Pre-University Education of Classical University

In the article under an intellectual culture is implied the integrated personal education, providing the man's ability to independently formulate aims, plan and organize different types of activity, use basic cogitative receptions, to work effectively with the traditional and innovative information's sources. The concept of "pedagogical conditions" is determined as external circumstances, providing a positive influence on the course and results of the process of formation of the intellectual culture of teenagers in the center of pre-university education of classical university. It is specified, that the basic subjects' teaching in the educational process in this center is conducted on the Advanced Programs, recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ukrainian Center for Independent Evaluation of Education's quality, as well as the author's technique of using modern teaching methods. The main aspects of the educational activity of center are coordinated also with the deans of corresponding faculties. During the research's realization it was determined and theoretically grounded, that the effective intellectual culture's forming students' teens in this center is provided by the following conditions: a targeted teacher training center of the pre-university education to the process; accounting pedagogical interaction age characteristics of adolescents and their chosen profile of training at the center; the system connection classroom and the extracurricular educational students' activities aimed at forming their intellectual culture.

Key words: *pedagogical conditions, intellectual culture, students teens, center of pre-university training, classic university.*